

בל תוסיף ובל תגרע בתוספת שבת ויו"ט

הרב אהרן פישר

יהיו הדברים לע"נ אשת אלוף נעורי, הג"ר יהושע שיחי, הרופא לשבורי לב ירפא שברו ויחבש כאבו, במשיבת נפש ובמשמחי לב ימצא נחם לאבלו, עדי אור חדש על ציון יאיר, יקיצו וירננו שוכני עפר.

א.

דין תוספת שבת ויו"ט ילפינן בגמ' יומא (פא ב') מקראי, דכל מקום שיש בו שבות מוסיפין מחול על הקדש, ונפסק בשו"ע (סי' רסא ס"ב), ועי"ש בביאור הלכה דרוב הפוסקים נקטי דהוא דאורייתא, והגר"א הסכים לשיטת הרמב"ם שהוא מדרבנן.

וכתב הריטב"א (ר"ה ט' א') וז"ל, תוספת זה אינו בדברים וביטול מלאכה בלבד אלא שיוסיפו בדברים של קדושה או בתפלה או בקידוש, עכ"ל. ונראה כוונתו שמלבד איסור המלאכה נוהג בו גם מצות מקרא קדש, וכמו שפירש רש"י (ויקרא כג לה) קדשהו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה ובתפלה, ומקורו בספרי, וכ"כ הרמב"ן (שם ב') שהיא מצוה לקדש היום בתפלה והלל בכסות נקיה ולעשות אותו יום משתה, עי"ש. ולכאורה היה נראה דזה לכו"ע אינו דאורייתא, דמקרא לא ילפינן אלא איסור מלאכה, והא דיוצא ידי קידוש היום דאורייתא בתוספת שבת, י"ל דהוא משום דמן התורה אפשר לקדש קודם כניסת היום, כמש"כ הרמב"ם (פכ"ט הי"א), אע"פ שעדיין חול הוא, וכמו שאפשר להבדיל קודם הלילה, אע"פ שעדיין יום שבת הוא, [ובמרדכי (מגילה תשצח) כתב דמזה ראייה דמחוייב דרבנן מוציא יד"ח מחוייב דאורייתא, עי"ש ואכ"מ].

אמנם בתוס' פסחים (צט ב') כתבו בשם הר"י מקורביל, דאין יוצא ידי אכילת מצה בתוספת יו"ט, משום שהוקש לפסח דכתיב ביה לילה, עיי"ש, והובא גם ברא"ש (ברכות פ"ד ס"ו). ומדהוצרכו לטעם זה משמע דנקטו דקדושת תוספת יו"ט דאורייתא היא, ואפשר דס"ל דכיון דילפינן להוסיף מחול על הקודש, שמע מינה דמקדש את מה שמוסיף מן החול. אכן בשו"ת מהרי"ל (החדשות סי' צה) כתב דתוספת שבת לאו כלילה דמי אלא כסניף ליום שלאחריו, והביא ראיה מדאין יוצא בה ידי ספירת העומר ופסח מצה וסוכה, ומוכח דנקט דלאו מקראי ילפינן להו, אלא משום דתוספת שבת לאו כלילה דמי. ומזה נראה דס"ל דקדושת היום דתוספת לאו דאורייתא היא. [ובתרוה"ד סי' רמח נחלק עליו בעיקר דבריו שם, ונקט דכל שהתפלל מעריב נחשב אצלו כלילה לכמה דינים, אך איהו לא אתי עליה מדין תוספת שבת, אלא מדין מנהג לילה ע"י תפילה, ובחול הוא דאיירי, עיי"ש, אבל קדושת היום דתוספת שבת לא נתבאר לשיטתו אם מצותו מן התורה וצ"ע].

ב.

ויש לעיין לשיטת מהרי"ל וכן לשיטת הרמב"ם, מ"ט ליכא איסור בל תוסיף, במה שמוסיף מהחול על הקודש במקרא קודש דקידוש ותפלה לשם קבלת שבת. ובשלמא איסור מלאכה דילפינן לה מקרא שפיר דמי דמצותו להוסיף, ואף להרמב"ם שהוא מדרבנן י"ל דהרחקה היא מדבריהם, כמו שגזרו איסור חמץ בע"פ קודם ו' שעות. אבל מה שמוסיף במקרא קודש דלא ילפינן לה מקרא, קשה מאי שנא מיושב בסוכה בשמיני דעובר משום בל תוסיף, והרי מסתבר דגם אם יושב שעה אחת בשמיני עובר, ולא בעינן שיוסיף את כל יום השמיני, ואף דמצוה לקדש את השבת בדברים גם קודם כניסתה, אבל תוספת שבת מי התירה.

ויש שרצה לומר, דאין איסור בל תוסיף שייך אלא במצוה שיש לה מניין והוא מוסיף על המנין, כגון סוכה שנוהגת ז' והוא מוסיף יום שמיני, וכן

תפילין שהלכתן בד' בתים והוא מוסיף בית חמישי. אבל המוסיף על שיעור מצוה שלא מחמת מנין אין בו משום בל תוסיף, כשם שמותר להוסיף על כזית אכילה של מצוה, והלכך המוסיף שעה אחת בשמיני של סוכה אינו עובר אלא אם נתכוין להוסיף עליה יום שמיני, ומהאי טעמא גם תוספת שבת ויו"ט שפיר דמי ולא שייך בה משום בל תוסיף.

ברם זה אינו, דמצינו בעירובין (צו א') דהמניח תפילין בשבת עובר משום בל תוסיף, משום דשבת לאו זמן תפילין, והרי בזה ליכא תוספת על דבר שבמנין, אלא שנוהג את המצוה חוץ לזמנה, ואעפ"כ עובר שפיר משום בל תוסיף. עוד איתא שם (צה ב'), דאם מניח ב' תפילין עובר משום בל תוסיף, והרי לא נאמר בתפילין מנין של א' דנימא ביה דהוסיף על המנין, ומה שאין עובר במוסיף על שיעור אכילה של מצוה אינו ענין לזה, דהתם נאמר שיעור למטה שלא לפחות ממנו ולא נאמר שיעור למעלה, וכל מה שמוסיף באכילתו הר"ז אכילה של מצוה דשם אכילה אחת היא. [גדולה מזו כתבו תוס' ר"ה (כח ב'), דהעושה אותה מצוה כמה פעמים אינו עובר משום בל תוסיף, דאי"ז נחשב תוספת על המצוה, אלא שעושה אותה מצוה גופא כמה פעמים, עי"ש].

ג.

והנה בפירוש הרמב"ן עה"ת (דברים ד ב) כתב, דהעושה סוכה ו' ימים עובר משום בל תגרע. ולכאורה יל"ע דהשתא כשמקבל עליו תוספת יו"ט דשמיני עצרת ומקדשו בתפילה, נמצא גורע שעה אחת ממקרא קודש דחג הסוכות דנוהג גם במועד, ויעבור בבל תגרע. ובמ"ב (סי' תרסח ס"ק ז) מבואר דמותר לקבל עליו שמיני עצרת ולהתפלל של יו"ט קודם הלילה, אלא שאסור לאכול חוץ לסוכה, עי"ש, וקשה מ"ט אין עובר בבל תגרע. וכן יל"ע ביו"ט שחל בע"ש, איך מקבל עליו תוספת שבת ומקדשו בתפילה, הא נמצא מגרע מיו"ט מקצת היום, שהרי נוהג בו מקרא קודש דשבת ואין נוהג בו מקרא קודש דיו"ט.

ד.

ויש לבאר, דגדר תוספת שבת היינו שמוסיף על היום גופא, ומה שנוהג מקרא קודש בתוספת שבת, לאו היינו שנוהג קודש ביום ו' ובמו"ש, אלא שכיון שהוסיף זמן מן החול על הקודש, הר"ז נחשב אצלו כמו שכבר נכנס יום השבת גופא, והלכך נוהג בו מצוות הנוהגות בשבת, דאותו זמן שמוסיף אין נחשב כיום חול, אלא הוא נטפל אל יום השבת בכניסתו וביציאתו, ואף דאין אנו מחשיבים אותו כלילה לכל דבר, מ"מ הר"ז עושה אותו סניף ליום שלאחריו, [כלשון מהרי"ל בשו"ת החדשות הנ"ל].

וכי תימא, בשלמא בכניסתו שפיר מוסיף מן היום על הלילה, דמצינו כיו"ב לגבי תפלה וק"ש דמפלג המנחה ולמעלה חשיב כלילה לחד מ"ד, אבל ביציאתו היכי מוסיף מן הלילה על היום, הא א"א שיהא נחשב הלילה ליום. לא קשיא, דמצינו דוכתי דהלילה הולך אחר היום, כדאמרו חולין (פג א') דבקדשים הלילה הולך אחר היום. ומעתה ה"נ שפיר מוסיף מהלילה על יום השבת, שאותו הזמן שמוסיף נטפל אל יום השבת והולך אחריו, ומשו"ה נוהג בו מצות מקרא קודש, ולעולם בתורת יום שבת הוא.

ולפ"ז יש ליישב ג"כ הא דאין עובר בבל תגרע, כשמקבל עליו תוספת שמיני עצרת או תוספת שבת במוצאי יו"ט, שהרי לא גירע את היו"ט לנהוג בו כיום אחר, אלא שסוף היום נטפל אל השבת ונחשב לשבת, ולכך הוא דנוהג בו שבת, ואילו כל עיקרו של יום שהיה ערב שבת, נהג בו שפיר כמצותו דיו"ט, ואין כאן תורת תוספת וגירעון, אלא הרחבה של השבת וצמצום היו"ט.

והנה שיטת הט"ז (סי' תרסח ס"ק א) דכשקיבל עליו שמיני עצרת נפטר מלישב בסוכה, ונחלק על מהרש"ל דפשיטא ליה דאינו חשוב כלילה לענין זה, [ובסי' תר"ס"ב נדחק הט"ז ליישב דברי עצמו ולחלק בין סוכה לתקיעת שופר עיי"ש]. וכתב הט"ז וז"ל, דהפה הקדוש יתעלה ב"ה שצוה עליו מצות סוכה ביום ההוא הוא הפה הקדוש שהתיר לו אחר שקיבל עליו ש"ע, עכ"ל. ולדבריו מבואר דאי"ז בכלל לא תגרע אלא שהתחיל יום שלאחריו, אכן אף

למאי דנקטינן כמהרש"ל דאסור לאכול חוץ לסוכה, היינו משום דלא חייל דין תוספת יו"ט אלא לגבי מקרא קודש ואיסור מלאכה, ואילו סוכה ביום ולילה תליא מילתא, אבל במאי דחייל דין תוספת יו"ט, חשבינן לאותו זמן כנטפל ליו"ט, והפה שציוה עליו מקרא קודש דסוכות ציוה עליו מקרא קודש דשמיני עצרת.

ה.

והנה יל"ע בדין היושב בסוכה בשביעי וברך על ישיבתו וחשכה עליו, אם עבר משום בל תוסיף. דאמנם קי"ל דשלא בזמנו לכו"ע בעי כוונה לעבור עליו בבל תוסיף, אך הכא הא בירך על ישיבתו ועל דעת מצוה הוא יושב, וכן האוכל מצה בשביעי לשם מצוה [כדעת הרז"ה והגר"א דיש בו קיום מצוה] וחשכה עליו, יל"ע אם עבר בבל תוסיף.

ושורש הנידון, דלכאורה אין לומר דכיון דלא הבדיל ונוהג בו דין תוספת שבת ויו"ט לגבי איסור מלאכה, נוהג בו נמי מצות סוכה ומצה. דלא מצינו דין תוספת אלא לגבי מילתא דתליא בשבות, כגון איסור מלאכה ומקרא קודש ושבתה דעינוי יוה"כ, אבל מצוות הנוהגות בסוכות ובפסח אין נוהגות בתוספת יו"ט. וכמש"כ תוס' כתובות (מז א') דמצות שמחה אין נוהגת בתוספת יו"ט, ומשם הוכיח מהרי"ל כשיטתו דתוספת לאו כלילה דמי. ואמנם לשיטת תוס' והרא"ש דממעטינן פסח ומצה מקראי, משמע דלולי קרא שפיר היה יוצא יד"ח בתוספת יו"ט, וכשיטתם דקדושת היום תוספת דאורייתא היא, [וכ"כ במ"ב (סי' תרלט ס"ק כה) לגבי אכילת סוכה בליל יו"ט דהוקש למצה דכתיב בה בערב תאכלו מצות ובעי לילה], אבל לשיטת מהרי"ל תיקשי.

ו.

איברא נראה דבזה מטעם אחר אינו עובר, דיש להוכיח דכל העושה מצוה ונמשך בה לאחר זמנה אין בו משום בל תוסיף. שהרי אפילו למ"ד לילה

לאו זמן תפילין, ואם הניחן בלילה עובר בלאו דושמרת את החוקה וגו', וכמו שפסק הרמב"ם (פ"ד מתפילין הי"א), מכל מקום אם הניחן ביום אי"צ להסירן בלילה, [ואם הניחן בלילה לכאורה עובר גם בכל תוסיף, והא דנקטו לאו דושמרת אפשר דאירי במניח שלא לשם מצוה, וצריך עיון]. וכן אמרו (ביצה טו א') שאם קידש עליו שבת ותפילין בראשו אי"צ להסירן עד שיגיע לביתו, ואע"פ שהמניח תפילין בשבת לשם מצוה עובר משום בל תוסיף כדאיתא בעירובין (צו א'), והרי הכא הניחן מתחילה לשם מצוה. וכמו"כ אף דלילה לאו זמן ציצית, וי"א דכסות יום נמי פטורה בלילה, מ"מ אי"צ להסיר הטלית מעליו כשחשכה, אע"פ שנתעטף בה מעיקרא לשם מצוה. ובכל הנך טעמא דאין עובר, משום דאי"ז נחשב מוסיף במה שנמשך מזמנה אל אחר זמנה.

ובזה יש ליישב מה שנתקשה המ"ב (סי' כט ס"ק ב), מאי טעמא החולץ תפילין בע"ש עם חשיכה אי"צ לברך לשמור חוקיו, והרי אם יניחן בשבת לשם מצוה יעבור משום בל תוסיף, ומאי שנא מבני מערבא דבירכו כשחלצו בביה"ש לשיטתם דסברי לילה לאו זמן תפילין. ותירץ דכיון דאם מניחן בלא כוונה למצוה אין עובר, לא שייך ברכה על החליצה, עי"ש. ודבריו דחוקים, דהשתא מיהת דהניחן לשם מצוה וסתמא ע"ד הראשונה הוא הרי מחוייב לחולצן. אכן לפי האמור י"ל דכל שהניחן מע"ש אין עובר בכל תוסיף אם לא חלצן בשבת, כיון דנמשך מזמנה אל חוץ לזמנה, והלכך אין החליצה בכניסת שבת מחוייבת בהן מן התורה, ובני מערבא שהיו מברכין סברי דבלילה חייב לחולצן משום ושמרת את החוקה וגו', והלכך היו מברכין. [ועיין תוס' נדה (נא ב') שכתבו דבשבת אין חייב לחולצן כיון דממעטינן להו מקרא דוהיה לך לאות, וכוננתם נראה דהאי קרא אינו חיוב אלא פטור, משא"כ קרא דושמרת את החוקה דממעטינן מינה לילה, הרי נאמר בו חיוב שמירה שלא להניחן בלילה, והלכך חייב לחולצן].

ומעתה נראה דה"נ הנמשך במצות ישיבת סוכה אחר שחשכה, וכן הנוטל לולב מבעוד יום עד שחשכה אין עובר בכל תוסיף, דכל שעוסק במצוה

ונמשך חוץ לזמנה, אי"ז מוסיף על המצוה, אלא מצוה היא דתפסיה לגברא, ולא נאסר עליו להמשך בה.

ז.

וי"ל בזה גרגיר נאה, דהנה מצינו בהגדה של פסח שהיו התנאים מספרים ביציאת מצרים עד שהגיע זמן ק"ש של שחרית. ותמהו רבים, דראב"ע שהיה מיסב שם ס"ל דזמן אכילת פסח ומצה עד חצות, ומסתמא נמי זמן סיפור יצ"מ הוא עד חצות, כדילפינן בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך. [ובקה"י ברכות (סי' ד) כתב בשם המשכנות יעקב דראב"ע מדין זכירה הוא דסיפר, עוד כתב דמדרבנן מצוה לספר כל הלילה אף לראב"ע]. אמנם גם על ר"ע דס"ל דזמן אכילת פסח כל הלילה קשה, דעכ"פ משעלה השחר היה להם להפסיק לספר, קודם שהגיע זמן ק"ש של שחרית, ואמאי לא חשו לאיסור בל תוסיף במה שמספרים אחר זמנה לשם מצוה.

ולפי האמור את"ש, דכל זמן שעוסק במצוה ונמשך בעשייתה אינו עובר משום בל תוסיף אע"פ שנמשך לאחר זמנה, והיינו דקמ"ל דהיו התנאים מאריכים בסיפור טובא ונמשכו במצוה אף לאחר זמנה בין לראב"ע ובין לר"ע, עד שהגיע זמן ק"ש של שחרית שנתחייבו להפסיק מהסיפור שעבר זמנו, כדי לקיים מצות ק"ש שהיא חובה בזמנה.